

Illyés Gyula-levelek
Gara László párizsi levelesládájából,
1964-ből

Gara László (1904–1966) Párizsban élt író, műfordító, publicista, „a magyar irodalom párizsi nagykövete” tavaly nyáron végre Budapestre került hagyatékából, mely a XX. század számos magyar írójának levelét és kéziratát őrzi, mind- eddig csak kevés dokumentum került nyilvánosságra. Nyéki Lajos figyelemfelkeltő közlése óta¹ Bende József és Hafner Zoltán munkájának köszönhetően ismerhet- tünk meg újabb és újabb (Kassák Lajostól, Ottlik Gézától, Mészöly Miklóstól, Füst Milántól, Weörestől és Károlyi Amitól való) leveleket.² A jelen írás az Illyés Gyulától származó mintegy száz levélből nyújt válogatást levélváltásuk egyik legin- tenzívebb időszakából, 1964-ből.

Illyés és Gara barátsága a fiatalkorukban együtt töltött párizsi évekre nyúlik vissza. E régi és mindvégig felhőtlen barátságunk nagy szerepe volt Illyés francia- országi ismertségében és sikerében. A huszonegy-két éves lelkes műfordító és társszerkesztő már korán, 1926-ban szerepelteti a még csupán szárnyait bontogató Illyést a magyar költészetet a franciáknak Adyától napjaikig bemutató antológiában³ – jó kritikai érzékről téve tanúbizonyságot. Később ő biztatja a külföldi sikerben többnyire kételkedő barátját Petőfi francia megjelentetésére, szerkeszti-fordítja- kommentálja több mint két évtizeden át Illyés franciául megjelenő versesköteteit, szervezi a magyarországi színpadokról letiltott drámájának (*Kegyenc*) párizsi ősbem- mutatóját, irodalmi összejöveteleket. Levelezésük így többnyire e munkák körül forog: Illyés fordítandó verseket, kommentáláshoz szükséges „alanyagokat” küld Garának, leveleiben javaslatokat tesz egy-egy kötet szerkezetéhez stb. E szövegkri- tikai és filológiai szempontból értékes dokumentumok mellett jó néhány levél in- kább irodalomtörténeti szempontból tarthat érdeklődésre számot. Ezek közé tarto- zik az 1964. évi levelek nagy része is, melyek adalékul szolgálnak az Illyés-képhez abban az időszakban, melyben a hatalom az irodalmi élet iránymutató képviselői- vel való kompromisszum megkötését többé-kevésbé lezárt ügynek tekinthette.

1964-re a kádári konszolidációs politika már jó néhány sikert könyvelhetett el magának az írókkal való kiegyezés terén. Új folyóiratok indításával, Németh László, Szabó Lőrinc és Heltai Jenő Kossuth-díjával, az Írószövetség újjászerve- zésével, Déry 1960-ban történt szabadon engedésével egyértelműen jelezték iro- dalompolitikájuk változását.

Illyés is ez évben töri meg négy éve tartó „beszédes hallgatását”. Az *Élet és Irodalom* szilveszteri számában még „Tihanyi bolyongó”-ként karikatúrizált, a „ma- gyar irodalom nagyjai”-nak vicces arcképcsarnokából (is) mellőzött költő ’61-ben már új kötettel, az *Új versekkel* jelentkezik – bár a forradalom leverése utáni vál-

ságidőszakban keletkezett versek jó része majd csak néhány évvel később, a *Dölt vitorlában* lát napvilágot. Az *Új verseket* Garai Gábor és a külföldi sajtó is üdvözli. Ekkor kezdi el írni a *Kegyencet*, mely folytatásokban jelenik meg az *Új Írásban*. Az ezt követő években az élet felpezsdülni látszik körülötte, ám fogadtatása még mindig félreértésekkel, „pesszimizmusa” miatti támadásokkal, sokszor mocskolódással teli. „Szinte percnyi cserével zúdul rá a jéghideg és a tűzforró” – írja a ’60-as évek első feléről Gara László a Washingtonban, 1965-ben megjelent *Az ismeretlen Illyésben*.⁴ Hatvanadik születésnapjának megünneplése láthatóan zavarba hozza az itthoni vezetést, mint az Standeisky Éva⁵ kitűnő tanulmányában közölt pártdokumentumokból kiolvasható. A méltó ünneplés ezúttal is – mint majd az elkövetkező években egyre gyakrabban – határainkon kívülre szorul: az *Új Látóhatár* ad ki különszámot e jeles alkalomból.

A nyugatról felé áradó megbecsülés inspirálja munkájában, s hamar felismeri a külföldön való megjelenésben rejlő lehetőségeket: a mind szélesebb körű ismertségen túl az „egérutat” is, melyet az itthoni cenzúra elől nyit a magyar író számára. Egy igazabb írói arckép kialakításának szabadságát. 1964 januárjában, a Poétes d’Aujurd’hui⁶ sorozatban tervezett Illyés-kötettel kapcsolatban így ír Garának:

A Poetes d’aujurd’hui kötetekről még nem írtam Seghersnek. Sokat töprengtem, s végül is arra bajlok, a József Attiláról szólót megcsinálom, a te versválogatásoddal.

Az enyémről képtelen voltam csak említést is tenni bárkinek. Én kérjek meg – akár Seghers megbízásából is – valakit, hogy dicsérjen meg?! S főleg némi kockázattal, mert hisz „rázós” dolgokról is kell beszélni. Számomra fagyott gondolatban is a szó.

Azt a beszélgetést folytattam hát magamban, amit hármásban – Florival s veled – a rue du Fourban, az amerikai ócskáshoz menet kezdtünk. Meghatott, hogy magad kínáltad akkor ott a munkára, ezért nem válaszoltam rögtön, s hallgattam végig azt is, mikor Flóra az anyag összegyűjtését vállalta.

Azt látom most, hogy ez még innen is a legjobb megoldás. Te bátran kommentálhatod a műveket, az igazságnak megfelelően. De van egy bökkenő. Bizonyos, hogy ez a vállalkozás Seghersnek ráfizetés lesz. Méltón tehát nem honorálhatja a munkát. Megoldás volna ugyan, hogy az az anyagösszeállítás olyan legyen, hogy a rendezése ne vegye el sok idődet. De úgy is! Flóra azt mondja, csinálna neked olyanfajta nyers szöveget akár, amiket te a francia zseniknek a magyar versekről csinálsz – de még azzal is, a keresetet nézve, nyomorúságos foladat volna.

Maradna egy: hogy egyszer majd én hálálom meg, ha jóisten leszek. De hát ez bizonytalan.

Azért írtam le ilyen érdesen, rágd meg, s válaszolj épp ily magvasan, vagyunk olyan barátságban.

Gara – aki számára Illyés mindvégig emberi és irodalmi eszmény, „első ember” volt – természetesen vállalta a kötet összeállítását. E különös, Illyés által javasolt munkamegosztás működésére álljon itt példaként az alábbi, 1964. április 2-án kelt levél:

Kedves Lacim,

Megkaptam a sürgető lapot, hogy a kéziratot okvetlenül le kell adnod a vállalt időben. Boldogan segítenék kifelé a csúvából, amibe miattam kerültél – de hogy is csináljam ilyen távolságból?

Ha az első fejezet jó, a terv az volt, a második a Párizsba való eljutás idejét adná. Rokonszenves hősünk tehát az utolsó pillanatban iskolába kerül – ez a Ceux des P.-ben⁷ eléggé elmondatik. Nyilván a franciáknak nem fontos, milyen városokba, de neked ide-írom. Dombóváron jártam az első gimnáziumot 1913–14-ben betoldás. Bonyhád a II. és III. Kat, a háború alatt 1914–1916. Ekkor Különféle „a fiú nehezen illeszkedik be” következtében a IV.-re Pestre kerültem.

Itt kor Verset már az I-ben is írtam (amihelyt csak megtudtam, hogy ilyesmi van), de az irodalommal itt Pesten ismerkedtem meg. Erről írtam is évekkal ezelőtt egy beszámoló félét. Ide mellékelem, ha van benne, amit használhatsz, vedd ki.

Pesten – de erről már te is emlékezhetsz – a rengeteg szénszünet miatt alig volt tanítás. Így hát sokat voltam otthon, Cecén főleg, s voltaképpen autodidakta voltam.

Ha a cecei kamasz korról akarsz képet, nézd meg az Ebéd a kastélyban a kamasz izmok tündérszárnyán c. novellát, egy korcsolyázás leírását. Ez valaha megjelent a Nouvelle Revue de Hongrie-ban is. Elküldjem? (Elküldöm, de egyetlen példány, juttasd vissza, ha már nem kell.)

1918. november elején, a forradalom napján szinte, letterem 16 éves.

Ma már nem kétséges, hogy ami Magyarországgal akkor történt, igazságtalanság volt, a magyar nemzetiségi területek elszakítására gondolok.

A gyerekkori tapasztalat – a pusztaiak elnyomása – a kamaszi rajongás, az irodalom – Petőfi – nevelt forradalmárrá. Ide irányított a hazafias nevelés is: igazságot a magyar népek mi – józan ésszel – csakis a szocializmus megvalósulásától várhattunk.

Óriási reménység ezért volt 1919, a proletárdiktatúra. Azért volt becsület dolga is kiktartani mellette később, a bukása után, a legyalázása idején.

Egyszerűsítém a dolgot összefoglalásul:

- Ha a Puszták népe alapján csinált fejezet után akarsz valamit a középiskoláról, vedd hozzá alapul, amit eddig kézzel írtam és az Élmény és taglalás-t.

- A következő rész sic! szándékosan harmadik személyben írtam, (elképzelve, mintha most is ténylegesen kaptam volna ilyen fölszólítást)* az 1919 es időkről s az abból következő „fejlődés”-ről egész addig, míg el nem mentem Magyarországról.

Holnap utazom Tihanyba, oda kérem választatot azután. Flóra Pesten marad, de szombatonként lejön. Így tehát az összeköttetés mindenképpen meglesz.

Szeretettel ölel
Gyula

*Így tudtam rávenni magamat – mondhatni: ezzel a fogással –, hogy magamról tudjak harmadik személyben beszélni, a te tollad alá. Ha beválik, vagyis ha kell, hasznát veszed, folytathatom a többi fejezet számára is.

Az – épp a nyugati legitimizációért küzdő – itthoni hatalom által kénytelenül eltűrt szabadságban azonban Illyés túl messzire megy. 1963 végén–’64 elején hosszabb utazásokat tett Európában, s párizsi tartózkodása alatt az *Express* szerkesztőjének adott interjújában szóvá merete tenni a romániai magyar egyetem bezárását. Az esetet a Politikai Bizottság is tárgyalta. „A levegőben rezeg, hogy most mi lesz, de itt is úgy érzem, így volt helyes” – írja Garának a fentebb idézett, 1964. január 19-én kelt levélben. A költő „megfenyítésével” Aczél bízzák meg. A beszélgetés egyik felét Standeisky Évának köszönhetően, aki már említett írásában⁸ idézi az APB 1964. január 29-ei ülésének jegyzőkönyvét, ismerjük, melyet itt a jobb érthetőség kedvéért hosszabban idézek:

„Az utasítás szerint Aczél György mondja meg Illyésnek, hogy az utóbbi időben megjelent írásai s különösen a franciaországi magatartása azt mutatja, hogy egyre inkább távolodik tőlünk (magatartása egyre ellenségesebbé válik, pl. a párt és a munkásosztály vezető szerepének tagadása, az erdélyi magyarság ügyében tett nyilatkozata stb.). A tények azt bizonyítják, hogy politikai vezérszerepet kíván játszani (de ez rendkívül veszedelmessé válhat számára). Közölje vele, hogy az erdélyi magyarság ügyében tett nyilatkozata (val nem fogunk nyilvánosan vitatkozni. Ez a tette sem) nem vall bátorságra (mint ahogy a nehéz időkben Illyés mindig az egyike volt a leggyávábbaknak), hanem (veleléig) felelőtlen volt, alkalmas arra, hogy felkavarja a nacionalizmus hullámain itthon, s ellentétet szítson két baráti, szocialista ország között. (Ugyanakkor mondja meg Aczél elvtárs azt is, hogy továbbra is hajlandók vagyunk erőfeszítéseket tenni, hogy részt vegyen a közéletben, de ehhez az ő erőfeszítése is szükséges.) [...]

A másik fél, azaz Illyés nézőpontjából így zajlott le az ominózus beszélgetés (idézet Illyés Garához írt, 1964. február 8-ai leveléből):

„Épp Roussetot távozásának másnapján beszéltem Aczél Györggyel, három órát. Abból pontosan egy – a beszélgetés eleje – teljesen rólad szólt. Kibővítve s az előbeszéd hangsúlyával azt mondtam el, amit a cikkben. (Aminek letiltásáról nem esett szó.) Aczél igen humánusan, értelmesen, de a lényegét szerintem mégsem érzékelve újra s újra arra tért vissza, ha te egy hónapra hazajönnél, bizonyosan másképp látnál. Úgy ahogy már Németh is, Déry is. S akkor kezdődhetne értelmes együttműködés.

Én azt mondtam, ez előtt is lehetséges az egyirányú jó törekvéseket egybekapcsolni. Újra elmondtam a Vén cigány második kiadását,⁹ s hogy a *Que sais-je-nek* milyen jó volna egy magyar irodalomtörténet. Ekkor maga elé vonta a jegyzőtömbjét, s ezeket fölírta.

A továbbiakban a helytelen viselkedésemről volt szó. Ezt nem részletezem. Végül is igen jó szavakkal váltunk el. A *Kegyenc* előadásáról nem esett szó. Én nem hoztam elő, ő nem említette. Ez a mi etikettünkben azt jelenti, hogy a darabot nem adják elő; hogy semmit nem fognak előadni tőlem.

Egy kicsit tehát dörög köröttem – nem az ég, ahogy írni akartam – hanem a jég, afféle jégzajlásként, mert igazánból a szokásos jó magyar elhidegülés levegőjét érzem; is-

mered: az elhúzódsát, amikor valakit elsodorhat a víz. Olvasd el ehhez Németh immár nyilvános köszönetét a februári Kortársban az előszó s a kiadás körüli buzgolkodásért¹⁰ – azt hittem én épp Cushing állítása ellenére is megkedveltetni akartam a magyar irodalmat, s íme meglepő módon az ellenkezőt tettem. Mindezt pusztá adatul, milyenek a látsási viszonyok, ha még a hálára kötelezett is bicskákat lát, baráti kezekben.”

A fenti levél több ponton magyarázatra szorul. Az első sorokban Illyés egy Garáról szóló cikket emleget, „aminek letiltásáról nem esett szó”, de melyet mégis letiltottak. Annak az öninterjúnak a folytatása ez, melyet Illyés utazásai-ból hazatérve jelentetett meg az *Élet és Irodalomban*, *Három hónap külföldön* címmel.¹¹ Az öninterjú e nyomdafestéket látott első részében beszámol utazásai során gyűjtött irodalmi élményeiről. Az írás végén megemlíti Garát, s az azóta megjelent magyar irodalmi antológiát.¹² „Alig várjuk, hogy erről halljunk. A magyar művek külföldi sikeréről” – olvasható az egyik zárómondat az öninterjúvoló Illyéstől. A mondat folytatást sejtet, azonban az interjú második része sohasem látott napvilágot. E folytatásnak egy része, egy 4–11 lapszámozású dokumentum (a tanulmány végén olvasható) azonban előkerült Gara László hagyatékából, melyet Rousselot francia költővel küldött ki Illyés Párizsba. Az első három lap alján Illyés kézírása olvasható:

Kedves Laci, nem akartam fölösleges csóválásokra bírni a fejedet, azért nem küldtem el az És-beli öninterjú e folytatását. Meg nehogy mégis, valami elkallódás következtében, akár részleteiben is, nyilvánosságra jusson ott, ezzel ugyanis itt okoznék másoknak is kellemetlenséget. De a rád vonatkozó részt mégis csak eljuttatom, merőben baráti jelül, vagyis teljesen magán-olvasásra, vagyis semmiképp sem közlésre, mert... stb! stb! Ezt akartam rólad ugyanis hivatalosan előadni s ezt is fogom majd elmondani, ahol csak kell. Ma még nebezen tudom elképzelni, mért nem jelenhetett meg. Eljön nyilván ennek is az ideje. Addig is zárkózz be vele valami kamrába, s gyertyafénynél olvasd el, ám rögtön tépd is el, gyűjtsd meg s hamuját húzd le egy alkalmas víz-zuhatagon az öröklét mocsaraiba. Szeretettel, öleléssel: Gyula

Hogy miért nem jelenhetett meg az interjú folytatása? „Azért nem jelenhetett meg, mert közben – más miatt – rámszakadt egyéb oldalakról az emelet. Álljuk ezt is, bár egy kicsit malter=poros szájjal” – írja Illyés Garának a fentebb idézett levélben. Ami az emelet szakadását illeti, minden bizonnyal a fentebb említett Express-interjúval okozott botrányról van szó, melyre a hatalom – Aczél György alkufeltételeinek mintegy nyomatékot adva – darabjainak, s mint a példa mutatja, publikációjának letiltásával reagált.

Pedig éppen a letiltott interjú folytatása illusztrálta volna, hogy Illyés mit ért az „egy irányú jó törekvések egybekapcsolásán”. Azon irodalmi művek külföldi megjelenésének támogatását, melyek a valóságos, nemzeti magyar irodalmat képviselhetnék. Nem az évtizedek óta tartó barátság, hanem az önmagukért beszélő tények az okai annak, hogy a minőségi munka letéteményesének azt a Gara Lászlót

tartja, aki – mindenféle baráti közbenjárás ellenére – haláláig nem tudott, mert nem akart zöld ágra vergődni a hivatalos magyarországi vezetéssel, s kinek a magyar irodalomért tett szolgálata több figyelmet és elismerést érdemelt volna életében, s érdemelne ma is. Íme hát a – kétszeresen is – megkésett méltatás:

*Utunk a világirodalomba, Kézirat, 4–11. oldal*¹³

- *Elsősorban akik még nincsenek. Akikre akkor céloztam, amikor a falon túli eredményeknél a falon innenieket mondtam fontosabbnak, sürgetőbbnek. Hozzánk illőbbnek.*

- *S ezeknek a sikerei?*

- *Nem mindennaposak. Szabó Magdát például Wurmser; a Lettres Francaises kritika a legjobb európai nőírók élére állítja. Arnóthy Christa rögtön az első könyvével díjat nyert, s tartja azt a rangot, újabban a színpadon is. Ezentúl is sok sikeres magyar szerző van. [A szöveg olvashatatlan.] De a magyar irodalom, az előbb említett értelemben, ezek mögött sem jelenik még meg.*

- *Holott Magyarországról elég szó esett az utóbbi években.*

- *Sok.*

- *Itt mi az irodalom-vonatkozású tapasztalat?*

- *Pubányság volna ezzel nem szembenézni. Magyarországról – magam is meghökkenve hallottam a statisztikai számot – 285 könyv jelent meg 1956 óta. S több mint tízezer tanulmány. Még vers is sok. Igen különböző irányzatú s szándékú emberek tollából, de köztük mégis ilyen nevek: Sartre, Camus, Supervielle. Mindez, ha elsődlegesen nem szépirodalmi érdeklődésűt is, figyelmet terelt Magyarországra. Van tehát egy olyan fajta újdonság, ami azelőtt nem volt. Bármely könyv címlapján az a szó, magyar, még pusztán ilyen összetételben, hogy magyarból fordították, megállítja a kirakatnéző szemét. S ezt a kiadók is tudják.*

- *Vannak mégis könyvek, amelyek ettől függetlenül is saját értékükkel az irodalmi érdeklődést magukra vonhatnák s ugyanakkor fölkelthetnék irodalmunk összessége iránt a kíváncsiságot?*

- *Franciaország legrangosabb kiadóvállalata a Gallimard. Elsőnek bontom fel az ő cégjelzésével érkező csomagot. Épp a tegnapiól egy igen szép kiállítású könyvet emeltem ki. Az Une possédée-t. Ez az Iszony francia címe. S ma itt van a Monde. Január 18-i száma máris „révelation tres importante”-nak nevezi a könyvet.*

- *Minden könyvüket ilyen gyorsan megküldik?*

- *Ezt azért küldték meg, mert engem kértek meg, írjak hozzá előszót. Épp ezeket a kérdéseket is érintettem. A könyv németországi nagy sikere jogában a franciáknak, angoloknak is szájízt próbáltam adni – Cushing professzorral, a londoni egyetem magyar tanszékvezetőjével cserélve eszmét –, mit kell érzékelniük, hogy a magyar irodalomnak számukra eddig érzékelhetetlen sajátosságát megértsék, befogadják. Vagyis, hogy ne álljanak meg egy-egy könyvnél. Hanem húzzák szemük elé az egész irodalmat; az egész népet.*

- *Németh könyve alkalmas erre?*

- *Ez a legeurópaibb szintű könyv a mi vidékiességünkről, európaiságunkról. Ez a hang felénk tudja fordítani a füleket.*

- Jó a fordítás?
- Amiben Gara keze benne van, jó.
- Miben van még Gara keze? Illetve mi van most az ő iszákjában?
- Véletlenül még két nagy esélyű könyv. Ottliké, az Iskola a határszélen [!]; a német fogadtatás után ettől is igen sokat vár a kiadó. És Déry új regénye, melynek eddig ismert részletei is sokat ígérnek. És Balassi versei! – el is feledtem. Holott Gara ezen munkál legmegszállottabban. Oda akarja emelni Balassit, abova Vörösmartyt.
- Mi történt Vörösmartyval?
- Vörösmarty nehezen kiejthető neve kereng ma legtöbbet francia ajkon a magyar költők neve közül. Mégpedig egyetlen verse révén. És egy szerencsés-szellemes írói ötlet következtében.
- Mi volt az?
- Képzelt példával tudnám ideidézni. Ha egy afgán vagy iraki versantológiát lelek az asztalomon, nem bizonyos, hogy a kellő érdeklődéssel olvasom végig. De ha egy akár véletlenül elém került könyvben azt olvasom, hogy egy nehezen kisilabizálható nevű iraki költő egyik szép versét egyszerre tizenöt magyar költő is lefordította, mégpedig olyan, mint Babits, Ady, Kosztolányi, Tóth, Szabó Lőrinc: annak a könyvnek okvetlen neki könnyökölök, már csak azért is, hogy zsűri-tag legyek egy olimpuszi versenyben. Vörösmartyt ez a megtisztelés érte Franciaországban. A Vén cigány – Le vieux Tzigane – tizenhat hasonló rangú Szajna menti lírikustól kapott más-más francia köntöst és egy teljes irodalmat azonnal zsűriül, hogy melyik ruha a szebb, illőbb. A könyv rögtön elfogyott.
- S miért csinálták ezt a francia költők?
- Mert szórakoztatta őket s mert egy szellemes jó barátjuk beszélte rá őket.
- S ez készül most Balassival?
- Nem tudom. Nem hiszem. Az a rábeszélő nem ló kétszer egy patronnal. Bár épp a nehéz föladat – a pontos, végső célba találás – izgatja. Most bírta rá, vállalkozott Rousselot, hogy a már négyszer lefordított Ember tragédiáját ötödször is lefordítsa. Pedig Roger Richard épp tavaly megjelent fordítását ő maga is jónak tartja. De az nem verses fordítás. Tehát a mű még nincs teljesen a célban. Holott, ha ott lesz, megeshet végre mégis a csoda.
- Előadják?!
- A Théâtre Populaire-t tán nem kell bemutatnom. Páris legnagyobb befogadóképességű, de egyben legnépibb színháza. Vezetői szeretik Rousselot költészetének tömör dikcióját.
- Ezek szerint nem is olyan lebecsülendők s nem is olyan elszigeteltek a franciaországi „behatolások”. Mintha már nem is sok kellene, hogy irodalmunknak az az említett arculata kirajzolódjék. Hogy amennyit ez mondhat: „norvég irodalom” vagy „cseh irodalom”, mondjon legalább annyit az is, hogy „magyar irodalom”.
- A fősorolás közben, aminek pedig nem is értem végét, most magam is ilyest érzek.
- Mi hiányzik hát? Mit mulasztottunk mi, amit mások megtettek? Mi lenne a teendő?
- A két háború között elég világos volt a kudarc oka. Hivatalosan erőltettünk rengeteg külsőséggel s rengeteg emberrel – nem is mindig tájékoztatlanul – egy bizonyos irodalmat, ami ott így nem lelt visszahangra. S közben megjelentek épp az imént sikeresnek mondott könyvek, olyan magánpropozíció, magánvállalkozás, még pontosabban: magán-

munkák révén, amelyek – mert hisz jövedelmet nem hoztak, a szorgalmazót egyenest kifosztották. Azaz külön úton ment el a pénz és külön úton jött meg az eredmény. Ezt közről elég furcsa volt nézni. A fogadásokon csengtek a pezsgőspoharak, suhantak az autóban a kocsagforgós urak és egy padlásszobában [beszúrás:] koplalva körmölt egy sovány [beszúrás:] fiatal ember. De nem maradok általánosságban. Az a sovány fiatalember nekem diáktársam volt; már az egyetemen úgy készült arra, amibe aztán bele is vágott, ahogy más rák-kutatónak, mocsárlecsapolónak készül, vagy Brazíliába megy ismeretlen területet fölfedezni; vagyis – rengeteg előzetes ismeretszerzéssel – olyan földadat elvégzésére áldozva magát, amely rég ki van tűzve, de aminek még nincs – mert hisz kétséges – az eredménye. Már akkor fordított és szervezett. Gara László azóta is ezt csinálja.

- Dicséretes.

- Az. Mert óriási akadállyal, távolsággal kell megküzdeni. A közöny sziklafalával, a más-féleség szabarai távolságával. Itt van például a Légy jó mindhalálig. A franciákban nem pendít meg búrt. Nem adták ki. Pedig a fordítás – amely így kárba vész – méltó az eredetibez.

- Ki csinálta?

- Gara.

- Vagy a legifjabb nemzedék verseit lefordítani s gyorsan odatenni a nagy antológia mellé.

- Az is áldozatvállalás.

- Arra ki készül?

- Aki az előző antológiát megcsinálta.

- Gara. Gara. Ki voltaképpen az a már-már legenda övezte Gara?

- Egy nemzeti áldás. Francia barátai tréfásan Inévitable-nak nevezik. Kikerülhetnek. Úgy munkába csalja őket, a szívüknél fogva, mint a sors.

- Mi mégis a rejtélye?

- A megszállási idők egyik legpompásabb regénye az ő tollából került ki. Kolléga a legmagasabb szinten!

- Akkor miért fordít?

- Hogy ne kelljen írnia!

- Ezt hogy értjük?

- Pedig nem is olyan ritka az ilyen, tudásban, képzőművészen, egyébben sem. A tehetség a szolgálattal találja szembe magát, s az igény szavára nem a saját szekerebe fogja be az erejét. A szellemi életben nemcsak törtető: arcátlan egocentrikusok vannak, hanem megszálltak is, az úgy lobogó prófétái, szentjei.

- Mit lehet egy szenttel csinálni?

- Kibaszni! Amíg lehet.

- Elveszthetjük?

- A maga rendjén úgy végződne szabályosan a dolog; hogy aztán fogjuk megint a fejünk, hogy itt volt az alkalom és mi... A kiadónál már a finnek is jelentkeztek, őt igényelve szerkesztőül. A lengyelek is kivetették rá a hálót.

- Nagy veszteség volna.

- Nem őneki. Nebezen beszélek róla, lírikus vagyok, nem gyakorlati ember. Azaz épp mert lírikus vagyok, azért kell a valóság érdes részéről is hangot adnom, akár ünneprontás – az édes hangulatok megrontása – árán. Ridegen tárgyilagos leszek. Akár egy szonettben! Párizsba került valamennyi bonfitársunk Mikes Kelemen óta nem ért el annyit irodalmunk ismertetése dolgában, mert nem tett szert annyi írói összeköttetésre, mint az a koplalva is oly lázasan körmölő, illetve gépen kopogó fiatalember. Ma is változatlanul lobog, s ma is úgynevezett rideg egyszerűségben él, ezt barátságunk kockázatásával is jelentenem kell Arpád nemzetének. Jubileumot ülhet. Negyven éve a legeredményesebb szószólónk a múzsák nyelvén Racine bonában. Arra máig nem tett szert, olyan lakásra például, hogy évtizedes kebelbarátjait, az európai szellem hírességeit egy teára vendégül látbassa. Mert abhoz tán nem kell beavatottnak lenni, hogy verset fordítani, akár zsenikkel is, nem jövedelmező tevékenység. Kiváltképp úgy, hogy egy-egy versszakon félnapokat lelkesedünk át a zsenikkel. De hagyjuk mégis. Beszéljünk másról.

- No de mégis szörnyűség lenne ha az a két út most se folyna egybe, az eredményé és a költségé. Hisz ezek az eredmények a közönségnek örökös értékek! Mit lehet itt tenni?

- Ismétlem, lírai költő vagyok, engem ilyen kérdésekben is szigorúan a gyakorlatiaság foglalkoztat, nem az ábránd, nem a sóhaj. Rengeteg megtehető elképzelek. Ha kiadnák másodsorra is, ezúttal mi a Vieux Tzigane-t, saját szükségletünkre, azaz akár szellemi propaganda szolgálatunk számára, s most már a költségbe beszámítanánk a honoráriumot? Sok ilyen dolog kínálkozik. A külföldi lexikonok, szótárak, irodalmi összefoglalók a badarságok tömegét közlik – és terjesztik – ma is rólunk.

- Rosszakarat?

- Ritkán. Egy fura hagyomány következménye inkább. A francia kiadók, ha szépirodalmi szöveg kell nekik, elképzelhetetlen, hogy a Quai d'Orsay világára gondoljanak, a diplomácia hivatalaira. Tolforgatók után érdeklődnek. Hogy aztán az így lett tollak közt mennyi a könnyű, melyik úgy olcsó, hogy silány, és miképp forognak, azt már nem ellenőrzik. Holott itt is elfogadnák a jót. Itt is lehetne tebát teendők. Hogy bennünket érintő ilyen természetű írások is jók: tisztességesek és rangosak legyenek. Még sok-sok téren lehetne egészséges együttműködés.

- Hogy eszerint mégis megszervezzük irodalmi helyünk kivívását.

- Ne legyen félreértés, ezek után sem. A tukmálással semmire se megyünk. A kilincs erőltetésével, a kapurúzással sem. Itt mintha egy megragadó költői kép hatna ránk helytelen vonatkozásban. Adynak joga, sőt költői dolga volt a bíres magyar maradiság falát és kapuját verni: saját házába akart bejutni. Mi azonban ebben a helyzetben vendégek vagyunk. Illetve szeretnénk lenni. Ennek pedig nem a dörömbölés az útja.

- Hanem?

- Nem először írom le. Hogy nekik, a vendéglátóknak támadjon kedvük a mi meghívásunkra. Hogy észre vegyenek bennünket, mondjuk, már az ablakaikon át. Hogy föltételezhesék, érdekes lesz számukra is a barátság. Sőt hasznos.

- De mégis: „kopogtassatok és megnyittatik nektek”.

- Ez bibliai mondás, és az én agyam frissebb hasonlatokra jár. Azok, akik eleven mi-voltukban segítettek és segítik odakint ügyünket, nem erőszakossággal szereztek irodalmunknak híveket és tekintélyt. Azzal, hogy egyenrangúan és tartalmasan társalogtak

nem is bennünket, hanem – nem győzöm ismételni – a vendéglátókat érdeklő dolgokról. Eckhardt és Gyergyai nem „betörés” árán ülhetett olyan asztalokhoz, aminőkhöz ültek. No, itt a megfelelő hasonlat, belémnyilalt, a fogam táján. Kopogtathatunk persze, hisz a porszívó-ügynökök is kopogtatnak, s semmi röstelleni való nincs. De ha már zavarjuk a háziakat, az előszoba csillárja alatt ne csak jó [magyar] hazai cirokseprőinket rakjuk elébük, mamánkra emlékezve, hogy az hogy szerette őket.” ❖

J E G Y Z E T E K

- 1 Nyéki Lajos: Gara László párizsi levelesládájából. *ItK*, 2000/1–2, 232–239.
  - 2 A szövegeket az *Új Forrás* (2002/6), a *Vigilia* (2002/2), illetve a *Jelenkor* (2003. januári és márciusi szám) közölte.
  - 3 *Anthologie de la poésie Hongroise contemporaine de Béla Pogány – Géo Charles*. Lés Ecrivains Réunis, 1927.
  - 4 Gara László: *Az ismeretlen Illyés*. Washington, 1965, Occidental Press.
  - 5 Standeisky Éva: Népi írók, parasztpárti politikusok és a hatalom (1960–1973). In *Múlt századi bétéköznapok. Tanulmányok a Kádár-rendszer kialakulásának időszakáról*. Szerk. Rainer M. János. Budapest, 2003, 1956-os Intézet.
  - 6 Pierre Seghers kortárs európai írók pályafutását és műveit bemutató sorozta. Az Illyést bemutató kötet 1966-ban jelenik meg, a budapesti Franklin nyomdában készült.
  - 7 *Ceux des Pustas. A Puszták népe* francia címe.
  - 8 Standeisky: i.m.
  - 9 Vörösmarty *A vén cigány* című versét Gara László tizenhat élvonalbeli francia költő különböző fordításaiiban jelentette meg. A könyv nagy sikert aratott Franciaországban.
  - 10 1964-ben jelent meg Németh *Izony* c. regénye franciául, Illyés előszavával, melyben a magyar irodalom franciák számára való érthetőségét, élvezhetőségét tárgyalja irodalmunk nemzeti mivolta kapcsán. Itt idézi Illyés G. F. Cushing, a londoni egyetem magyar tanszéke vezetőjének állítását, miszerint a magyar irodalom – noha színvonala világirodalmi rangra emelhetné – azért nem sikeres Nagy-Britanniában, mert az angolok számára érthetetlen nemzeti volta miatt. Illyés előszavában azonban éppen a magyar irodalom – s vele együtt a dunai népek irodalmának – sajátos, nemzeti jellegét emeli ki mint érdekességet, figyelemreméltót. Ezt értelmezi Németh úgy, hogy Illyés a magyar irodalom érdektelenségét bizonygatja (*Kortárs*, 1964, 2. szám, Németh László: „Interjú és levél” c. írása: „Egyik íróársunknak egy magyar könyvet kellett volna második hazájának bemutatnia”. (aki ehelyett) „a magyar irodalom angol szakértőjét idézve, meglepő módon azt magyarázta el, miért érdektelen a nyugatiak számára a magyar irodalom.”
- Monostori László azonban (Illyés Gyula és Németh László, in: „*Költő, felelj!*” Tanulmányok Illyés Gyuláról. Petőfi Irodalmi Múzeum, 168–183) a sértődésnek más, személyesebb okait említi. „Bodori György és Tüskés Tibor úgy tudják, hogy Németh azért sértődött meg, mert Illyés a francia olvasóknak őt mint kezdő író, kétszer is „lányos arcmozdulatú” fiatalemberként aposztrofálta [...] Domokos Mátyás szerint viszont komolyabb oka volt a kapcsolatuk megromlásának: „Illyés ugyanis a szoban forgó esszéjében egymás mellé helyezi Németh László drámaírói, regényírói és tanulmányírói működését, s a bennük lévő közös lényegként nem az író, hanem az embert nevezi meg [...] Éppen ez az idézet hatott rendkívül negatívan Némethre, mivel úgy érezte, hogy Illyés – ha áttételesen és ha nem tudatosan is – az ő regényírói művészetét, kvalitását kisebbiti” (i.m. 179. old.).
- 11 *Élet és Irodalom*, 1964. január 25
  - 12 *Anthologie de la Poésie Hongroise du XIIe siècle à nous jours*. Etablie par Lad. Gara, préface de László Cs. Szabó. Nombreux traducteurs et adapteurs. Editions du Seuil, 1962.
  - 13 Illyés, ahogy a lapok aljára írt szövegben jelezte, a cikknek csak azt a részét küldte el Garának, mely rá vonatkozik. A kézirat első három oldala és a 14. oldalt követő részek nem kerültek elő, feltehetőleg elvesztek.